

ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ

УДК 37.013:305

Анастасія Криворотько

Старший викладач кафедри педагогіки та спеціальної освіти

e-mail: asyast25@gmail.com

ORCID ID 0000-0003-0218-2752

Researcher ID F-9949-2019

Anastasiia Kryvorotko, senior lecturer of the Department of Pedagogy

e-mail: asyast25@gmail.com

ORCID ID 0000-0003-0218-2752

Researcher ID F-9949-2019

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро, Україна
пр. Богдана Хмельницького 111, кв.69, 49033

Oles Gonchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine

111 Bohdan Khmelnytskyi ave., apartment 69, 49033

МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ ВИХОВАНOSTІ В ПРОЦЕСІ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ

MODEL OF FORMATION OF GENDER EDUCATION IN THE PROCESS OF HUMAN ACTIVITY

Анотація. Актуальність теми полягає у постановці питання про важливість впровадження гендерного виховання, адже саме за допомогою нього учні зможуть більш глибоко зрозуміти всю структуру людських відносин, і відповідно гармонійніше побудувати свою особистість, а дорослі розібратися та позбутися застарілих стереотипів та покращити взаємозв'язок з оточуючими. Метою даної статті є розгляд та обґрунтування моделі формування гендерної

вихованості в процесі життєдіяльності людини. Методи дослідження полягали у змістовному аналізі напрацювань науковців у сфері вивчення гендеру, а саме як вони описували основні поняття та їх взаємозв'язок. У результаті ми змоделювали та описали етапи формування гендерної вихованості (I – пояснення різниці між статтю та гендером; II – статева та гендерна соціалізація; III – статева гомогенізація; IV – накопичення знань щодо гендерної культури та стереотипів; V – накопичення знань щодо гендерних ролей; VI – становлення гендерної ідентичності людини; VII – формування гендерної свідомості людини), а також чинники, які впливають на весь цей розвиток (соціальні, культурні, педагогічні, психологічні). У висновку, ми дійшли до думки, що гендер є динамічною та контекстуальною конструкцією, і його формування залежить від взаємодії різних факторів, таких як культура, соціальний контекст, виховання та індивідуальний досвід. А також, що на якість знань з розуміння всіх особливостей гендеру можна вплинути позитивно, наприклад, проводячи виховні заходи, щодо відповідної тематики (позбавлення стереотипів, знайомства з різними культурами, програвання різних гендерних ролей, допомога у становленні ідентичності і т.п.). Відповідно без цих заходів, людина при самостійному вивченні цих питань може затримуватись на певних етапах та довго розбиратись, і навіть знайти не вірні відповіді, які їй не допоможуть покращити життя. Отже, впровадження гендерного виховання сприятиме позитивним змінам у ставленні до гендеру, допоможе побудувати особистість на основі власних цінностей та переконань, а також сприятиме покращенню взаємин між людьми в усіх сферах життя.

Ключові слова: гендер; гендерна соціалізація; гендерна культура; гендерні стереотипи; гендерна ідентичність; гендерна свідомість.

Abstract. The relevance of the topic lies in raising the question of the importance of implementing gender education, because it is with its help that students will be able to understand more deeply the entire structure of human relations, and accordingly build their personality more harmoniously, and adults will understand

and get rid of outdated stereotypes and improve relationships with others. The purpose of this article is to consider and justify the model of gender education in the process of human activity. The research methods consisted in a meaningful analysis of the work of scientists in the field of gender studies, namely how they described the main concepts and their relationship. As a result, we modeled and described the stages of the formation of gender education (I – explanation of the difference between sex and gender; II – sex and gender socialization; III – gender homogenization; IV – accumulation of knowledge about gender culture and stereotypes; V – accumulation of knowledge about gender roles; VI – the formation of a person's gender identity; VII – the formation of a person's gender consciousness), as well as factors that affect all this development (social, cultural, pedagogical, psychological). In conclusion, we conclude that gender is a dynamic and contextual construct, and its formation depends on the interaction of various factors, such as culture, social context, upbringing and individual experience. And also that the quality of knowledge about understanding all the features of gender can be positively influenced, for example, by conducting educational activities on the relevant topic (getting rid of stereotypes, getting to know different cultures, playing different gender roles, helping in the formation of identity, etc.). Accordingly, without these measures, a person, when studying these questions on his own, may delay at certain stages and take a long time to understand, and even find incorrect answers that will not help him improve his life. Therefore, the implementation of gender education will contribute to positive changes in attitudes towards gender, help build a personality based on one's own values and beliefs, and also contribute to the improvement of relationships between people in all spheres of life.

Keywords: gender; gender socialization; gender culture; gender stereotypes; gender identity; gender awareness.

Актуальність дослідження. Гендерна вихованість є важливим аспектом сучасного суспільства. При глибшому дослідженні та аналізі напрацювань науковців, які вивчали видозміни у суспільстві

та їхній взаємозв'язок із розвитком гендеру, можемо виділити, що гендер є у всіх сферах нашого життя і відповідно, впровадивши гендерне виховання можемо покращити життя (наприклад, для досягнення рівності між чоловіками та жінками, побудові рівноправних партнерських відносин, гендерна вихованість допомагає подолати стереотипи про традиційні «жіночі» та «чоловічі» професії та справи, сприяючи більш рівному розподілу ролей у суспільстві, допомагає підвищити свідомість щодо шкідливих традицій, які можуть обмежувати особистий розвиток індивіда через обмеження ролей та очікувань суспільства, допомагає створити толерантне та прийнятне суспільство для людей із різними гендерними ідентичностями та запобігти насильству та дискримінації).

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Так як поняття гендер є багатогранним, то компоненти його структури розглядали такі науковці Butler (1990), Бендас (2013), Берн (2011), Богдановська (1999), Вдовиченко (2000), Градусова (2010), Захарова (2004), Жорова (2018), Моїсеєнко (2002), Струннікова (2006), Шиделко (2008) та багато інших. В процесі аналізу цих частинок структури гендеру у нас виникла цілісна картина, на основі котрої ми і розробили цілісну модель формування гендерної вихованості.

Мета статті – розгляд та обґрунтування моделі формування гендерної вихованості в процесі життєдіяльності людини.

Методи дослідження. Для розкриття мети ми проаналізували напрацювання науковців у галузі гендерних досліджень (Криворотько, 2023), більше уваги ми приділяли тому, як науковці

розкривають те чи інше поняття пов'язане з гендером, як ці поняття видозмінювались та як науковці описували взаємозв'язок цих понять. Відповідно ми розробили модель формування гендерної вихованості і нижче у результатах дослідження представляємо її опис.

Результати дослідження. Життя людини має в процесі свого існування різноманітні етапи розвитку, на які впливають багатоваріативні чинники, особистості оточуючих, індивідуальність людини та її спроможності все це аналізувати, і відповідно приймати, або ні. І відповідно багатогранне поняття гендер також розвивається в цьому процесі. На рис. 1 зображена авторська модель формування гендерної вихованості в процесі життєдіяльності людини.

Рисунок 1. – Модель формування гендерної вихованості в процесі життєдіяльності людини

Відповідно до наведеної моделі ми визначаємо, що формування гендерної вихованості в процесі життєдіяльності людини проходить такі етапи:

I етап – пояснення різниці між статтю та гендером.

Гендерне виховання людини починається з надання розуміння дітям про те, що таке стать. Описується, що вона може мати два варіанти (біологічну та соціальну). Біологічна стать – визначається її фізіологічними ознаками, такими як генотип, гормональний стан, анатомія та інші. Соціальна стать – соціально сконструйована ідентичність, яка може змінюватися в залежності від соціальних та культурних змін в суспільстві. Саме другий варіант ще називають гендером. Гендерна соціальна стать може включати у себе різні елементи, такі як роль у сім'ї, професійні інтереси, стиль одягу, мовні засоби тощо. Відповідно гендер є динамічною та контекстуальною конструкцією, і його формування залежить від взаємодії різних факторів, таких як культура, соціальний контекст, виховання та індивідуальний досвід.

Розуміння того, що стать та гендер – це два різні визначення, допомагає учням зрозуміти, що кожна людина має право на своє власне самовизначення.

Розуміння того, що таке стать, є важливим етапом в формуванні гендерної вихованості, оскільки це допомагає зрозуміти різницю між статевою приналежністю та соціальними уявленнями про гендер.

Формування гендеру здійснюється 1) шляхом соціалізації, розподілу праці, системою гендерних ролей, сім'єю, засобами

масової інформації; 2) самою людиною на рівні її настановлень, що опосередковують процес прийняття заданих соціумом гендерних схем.

II етап – статева та гендерна соціалізація.

Статева та гендерна соціалізація починається в сім'ї з самого народження дитини і в міру дорослішання повинна удосконалюватися та поглиблюватися, шляхом взаємодії з іншими соціальними інститутами (друзі, ровесники, ЗМІ). Цей процес відбувається протягом всього життя людини, і відповідно до отриманих знань може впливати на формування чи видозміну поглядів, ідеалів і принципів людини, які вона прийняла для себе як норму.

Все це впливає на поведінку людини, адже коли дитина ще соціалізується, вона узгоджує свою поведінку з нормою або, навпаки, діє всупереч нормі, або конструює свою власну норму.

Саме в підлітковому віці в процесі гендерної соціалізації починають грати основну роль думки друзів, ровесників та засобів масової інформації. Частіше засвоєння норм відбувається на підсвідомому рівні (Шиделко, 2008), адже дитина в цей період хоче побудувати враження щодо себе, як впевненої та цікавої особистості. І в процесі гонитві за соціальним схваленням вона може не обдумувати: а чи дійсно ті норми, які пропонує їй суспільство є добрими для неї, чи дійсно вони будуть відображати її суть? Ці норми просто будуть засвоюватися без аналізу їх корисності, доречності, відповідності і т.п.

Старшокласники же керуються в своїй поведінці власними нормами, які є конгломератом норм, засвоєних у родині, групових норм, набутих у середовищі однолітків, цінностей норм, які транслюються через кінофільми, комп'ютерні ігри, стиль поведінки музичних зірок. Основні ціннісні настанови й норми вони набувають і реалізують у середовищі однолітків (Богдановська, 1999). В цей період будь-які настанови, щодо змін сформованих цінностей та норм учнями буде проходити дуже тяжко, адже старшокласники вже обдумали, що для них є важливим і не мають бажання обдумувати інші, кардинально відозмінні від наявних у них.

Соціальні чинники відіграють важливу роль у формуванні гендерної свідомості дитини особливо у підлітковому віці. На цьому наголошує низка українських науковців (Шаронова, 1999; Татьянчикова, 2011; Жарікова, 2011).

Серед них можна виділити:

1. Культура та традиції. Гендерні стереотипи і ролі у громаді визначаються культурою та традиціями певної суспільної групи, етнічної чи національної групи. Так, наприклад, в деяких культурах жінка може бути обмежена у своїх можливостях, а чоловік повинен бути головним годувальником родини.

2. Релігія. Релігійні погляди також впливають на формування гендерної свідомості. В різних релігійних віросповіданнях можуть бути різні гендерні ролі і стереотипи.

3. Засоби масової інформації. Засоби масової інформації, такі як телебачення, кіно, журнали тощо, впливають на уявлення людей про гендерні ролі і стереотипи.

4. Освіта. Освіта є важливим фактором у формуванні гендерної свідомості, оскільки вона надає людям знання і навички, які можуть вплинути на їхнє розуміння гендерних стереотипів і ролей.

5. Сімейне виховання. Сім'я має великий вплив на формування гендерної свідомості, оскільки вона є першим соціальним оточенням, де дитина вивчає гендерні стереотипи та ролі.

Основними чинниками соціалізації особистості виступають елементи соціального середовища, з якими взаємодіє людина. Вплив цих чинників, що походить від сім'ї, школи та інших елементів громадського організму, має виховну спрямованість і покликаний формувати в індивідів сукупні реакції, адекватні впливу соціального середовища. Через соціалізацію забезпечується взаєморозуміння та комунікації людей. З допомогою соціалізації прищеплюють суспільні ідеали, цінності, зразки поведінки (Шаронова, 1999).

III етап – процес ідентифікації дитини з представниками своєї статі.

Цей процес має назву статева гомогенізація (диференціація статей). Зазвичай цей етап починається від 18 до 24 місяців, коли дитина вперше розуміє, що є «хлопчиком» або «дівчинкою». Для більшості дітей це пов'язано з розпізнаванням різниці між своїм тілом та тілом інших людей. А далі продовжується у ранньому дитинстві, коли діти вчаться сприймати світ через призму статі, а саме: спостерігають, як різні люди себе поведуть, як розмовляють та

взаємодіють один з одним, і що ця взаємодія відрізняється в залежності від статі людей, з якими вони спілкуються; навчаються визначати статі людей за їхніми зовнішніми ознаками, такими як вбрання, зачіска, манери поведінки та мова. Цей процес статевої гомогенізації допомагає дітям ідентифікувати себе зі своєю статтю та розуміти різницю між чоловіками та жінками, а також відчувати приналежність до своєї статі та сприймати інших людей відповідно до їхньої статі. Це може допомогти дітям зрозуміти свої ролі в суспільстві та стати більш адаптивними до соціального середовища.

Також більш детально цей процес відповідно до вікових меж описують таким чином: у віці близько півтора років діти починають розрізняти свою стать, формується первинна статева ідентичність, яка є найбільш стійким елементом самосвідомості на цьому етапі соціалізації. Вже в трирічному віці діти знають свою стать і можуть розрізняти стать людей, що оточують їх, хоча асоціюють це з зовнішніми, часто випадковими ознаками. У віці 4-5 років збільшується інтерес дітей до геніталій та механізму дітородіння. Крім того, до п'яти років дитина може сприймати себе на місці інших та приймати їх роль, що виявляється найбільш виразною рольовою ідентифікацією саме з батьками тієї ж статі (Жарікова, 2011).

Дитина найактивніше привчається до ролей, інтересів та цінностей, що властиві її статі, протягом дошкільного віку. Більшість дітей, на думку дослідників, остаточно усвідомлюють незмінність своєї статевої приналежності в 6-7 років. До цього віку відбувається значна різноманітність діяльності, інтересів та стилю

поведінки, і діти вибирають різні ігри та партнерів, що сприяє усвідомленню статевих відмінностей. Зауважується, що до цього віку статево-рольова ідентичність формується до певної міри, і успішність цього процесу залежить від компетентності та авторитетності батька тієї ж статі, а також від емоційного зв'язку з батьком протилежної статі.

Отже, статева гомогенізація є важливим елементом у формуванні гендерної вихованості, але важливо забезпечити, щоб вона не переросла в гендерну дискримінацію та не обмежувала свободу та індивідуальність кожної людини. Тому, важливо підкреслити, що хоча люди відрізняються за статтю і можуть мати спільні характеристики відповідно до неї, але при цьому стать їх не характеризує, тому кожна людина може виражати себе по різному.

IV етап – накопичення знань щодо гендерної культури та стереотипів.

Гендерна культура забезпечує набуття знань, умінь та цінностей, щодо норм поведінки, що є визначальними у певному суспільстві (культурі). Ці знання людина може отримати як в процесі статевої гомогенізації та соціалізації (через сім'ю, школу, релігію, засоби масової інформації та культурні традиції) так і при самостійному ознайомленні з тематичною літературою.

В процесі оволодіння гендерною культурою дитина засвоює соціальні норми, правила, цінності, принципи притаманні у тому суспільстві, де вона живе. Дитина навчається тому, яким чином прийнято поводитися у відповідній культурі жінкам та чоловікам. В процесі взаємодії з оточуючим світом, дитина вивчає роль кожної

статі в суспільстві, їхні обов'язки, права та очікування. Діти засвоюють соціальні норми і цінності через спостереження за своїми батьками, друзями, вчителями та іншими дорослими в своєму оточенні.

Дослідження в галузі культурної антропології довели, що те, що в одному суспільстві вважається характеристикою жінок, в іншому може бути характеристикою чоловіків, також ці характеристики можуть відрізнятися для різних соціальних шарів, різних поколінь та залежати від етнічних, релігійних, расових груп і т.п. Це свідчить про те, що гендерна роль визначається соціально-культурними нормами та очікуваннями, а не природною статтю. Гендерна роль розглядається як система очікувань щодо поведінки, а не як передбачувана природою роль (Жорова, 2018).

Знання про гендерну культуру може допомогти учням розуміти, які вчинки та поведінка є дискримінаційними або образливими щодо інших людей на підставі статевої ознаки, і як уникнути такої поведінки.

Проте, важливо зазначити, що гендерна культура є динамічною та змінюється з часом. Тому важливо, щоб діти не тільки засвоювали традиційні ролі статей, але й були відкриті до інших варіантів взаємодії та сприйняття гендерної ідентичності. Це можна здійснити через навчання толерантності, поваги до різних статевих ідентичностей та розуміння, що кожна людина має право на своє унікальне відчуття себе.

В свою чергу при засвоєнні гендерної культури людина може засвоїти і гендерні стереотипи. Вони, в першу чергу, виступають

полегшенням у розумінні взаємовідносин людей, а в другу чергу є загальними уявленнями про те, як повинні поводитись чоловіки та жінки. Такі стереотипи можуть включати у собі очікування щодо зовнішнього вигляду, характеру та рольових функцій для чоловіків та жінок (наприклад, жінки відповідають за догляд за дітьми та господарством, тоді як чоловіки працюють та забезпечують сім'ю; або що жінки повинні бути ніжними, зворушливими та здатними до співчуття, а чоловіки – сильними, рішучими та безстрашними). Вони можуть мати позитивні або негативні конотації, залежно від контексту.

Гендерні стереотипи можуть бути позитивними, коли вони сприяють розвитку позитивних якостей у людини або коли забезпечують підтримання здорового способу життя чи сприяють гармонійним взаємовідносинам між людьми. Наприклад, якщо чоловіки виховуються в середовищі, де їм навчають бути відважними та вирішувати проблеми, то це може сприяти їх розвитку як особистостей і забезпечити їм успіх у житті.

Негативними гендерні стереотипи можуть бути, коли вони обмежують можливості людини і підтримують шкідливі стереотипи. Наприклад, жінки можуть бути відчужені від кар'єри або отримувати менше можливостей для кар'єрного зростання, оскільки їх вважають менш продуктивними та нестійкими у роботі через потенційну материнську відповідальність.

При цьому гендерні стереотипи не обов'язково втілювати у життя, вони є лише узагальненими уявленнями про ті чи інші аспекти. Людина має мати власні свідомі уявлення про стать та

можливими зусиллями підтримувати рівноправність статей у всіх аспектах життя. Важливо зберігати баланс між використанням стереотипів як способів формування позитивних якостей та униканням обмеження можливостей людей.

V етап – накопичення знань щодо гендерних ролей.

В процесі оволодіння попередніми етапами відбувається засвоєння, іноді стереотипних, гендерних ролей, які оточують суспільство дитини. Гендерні ролі формуються на основі особистісного досвіду взаємодії з оточуючими, на основі аналізу спостережень за проявами людської поведінки та особливостями взаємодії їх з іншими.

Саме суспільство визначає зміст соціальної ролі жінки та чоловіка. Воно розвиває в певному напрямку здібності індивіда, обмежуючи їх розвиток стереотипами, які впливають на вибір сфери діяльності, професійні знання та т.п. (Моїсеєнко, 2002) Хоча гендерні ролі базуються на виконанні соціальних функцій, більшість досліджень визначає їх як ті ж конструкти «чоловік» і «жінка», які зафіксовані в гендерних стереотипах. За висновками більшості досліджень, дотримання гендерних стереотипів або жорсткість вимог суспільства щодо їх виконання визначає гендерні ролі.

Накопичення знань про гендерні ролі у дитини є процесом, який відбувається протягом усього дитинства та підліткового періоду. Особливо важливим є індивідуальність дитини (рівень розвитку та інтереси). Наприклад, дитина може бути більш зацікавлена у традиційних гендерних ролях, таких як ролі матері та батька, або бути зацікавлена у більш незвичайних гендерних ролях,

які не пов'язані зі стереотипами. Важливо, щоб дитина мала можливість висловити свої інтереси та досліджувати різні гендерні ролі без обмежень.

У підлітковому віці значно розширюється соціорольовий репертуар. Підліток засвоює і відтворює моделі соціальної поведінки, досягає рівноваги між залежністю і незалежністю. У цьому віці формується персональна система ціннісних орієнтацій. Усе це та багато інших соціально-психологічних здобутків підлітка вперше стають для нього предметом рефлексії, сприяють формуванню соціальної ідентичності, оформленню «Я-концепції» (Струннікова, 2006).

Важливо, щоб дорослі, які оточують дитину, надавали їй інформацію про різні гендерні ролі, ставлення до них та принципи рівності статей. Це можна зробити шляхом простих розмов, використання різноманітних ресурсів (книги, відео, ігри), а також позитивного прикладу власної поведінки, яка демонструє рівноправність та повагу до всіх людей. Наприклад, діти можуть виконувати різні ролі у грі, яка передбачає рольову гру або драматичне мистецтво, щоб краще зрозуміти різні гендерні ролі та стереотипи.

Гендерні ролі є соціальним конструктом, а не чітко визначеними рисами, які присутні у кожній статі. І щоб дитина зрозуміла це – можна використовувати приклади з різних культур та історії, де існували різні варіації гендерних ролей та статевих ідентичностей.

Важливо пам'ятати, що накопичення знань щодо гендерних ролей є процесом, що не завершується під час дитинства, а продовжується протягом життя людини. У будь-якому віці людина може дізнаватись нове про гендерні ролі та розвивати свій світогляд щодо них.

VI етап – становлення гендерної ідентичності людини.

Під час засвоєння попереднього етапу важливо, щоб дитина отримувала позитивний приклад та підтримку в розвитку своєї ідентичності та ставлення до гендерних ролей. На засвоєнні попередніх етапах люди можуть переживати сумніви щодо своєї гендерної ідентичності, тому що вони починають усвідомлювати, що гендерні ролі і очікування, пов'язані з ними, можуть бути обмежувальними та стереотипними. Це може викликати пошук своєї істинної гендерної ідентичності. Джудіт Батлер взагалі визначає, що гендер – це процес конструювання ідентичності (Butler, 1990).

Тому розкриємо детальніше, що під гендерною ідентичністю розуміється внутрішня переконаність людини щодо її власної статевої приналежності, яка формується в процесі соціалізації та всіх перелічених вище етапах. Це внутрішнє почуття того, якою статі людина себе відчуває, як вже зазначалось, це може бути відмінним від біологічної статі, яку людина отримує при народженні. При прийнятті своєї гендерної ідентичності людина проходить такі етапи: дослідження, прийняття, сумніви та зміни.

Гендерна ідентичність людини починає формуватись на основі різних чинників, таких як культурні норми, соціальне оточення, стереотипи та особистий досвід тощо; а також залежить від

біологічних, соціальних та психологічних, генетичних та гормональних факторів. Виражається же гендерна ідентичність через взаємодію з оточенням. Особа починає використовувати свою гендерну ідентичність для взаємодії з іншими людьми та відтворення гендерних ролей, які відповідають її статевій приналежності. Це може включати в себе одяг, мову, поведінку та інші аспекти, які сприймаються як відповідні для певної статі. З часом ці уявлення про стать закріплюються і стають частиною ідентичності людини.

Перші дві стадії характеризуються пасивним прийняттям соціальних ролей і підпорядкуванням соціалізації, коли дитина усвідомлює судження інших і прагне діяти так, щоб заслужити їх схвалення, на основі усвідомлення загальних правил соціальної поведінки у неї починають формуватися власні уявлення про добро і зло. Останні стадії характеризуються усвідомленням можливих суперечностей між різними моральними переконаннями і формуванням власної етичної системи, яка ґрунтується на універсальних моральних принципах (Струннікова, 2006).

Виділяють, що між 7 та 12-13 роками дитина виробляє для себе стиль поведінки, який найбільш відповідає її потребам, і при цьому відповідає загальним соціальним нормам, а від 12 до 26 років – формуються психосексуальні орієнтації (Жарікова, 2011).

Відомо, що людина багато чого засвоює на несвідомому рівні, але вже й на тому рівні виявляються задачі індивідуальні відмінності. А в процесі свідомого вибору зростає свобода людини: одні норми мислення, поведінки вона приймає, щодо інших виявляє

стійкість, не піддаючись тискові соціальних очікувань. Васильєва О. С. та Завгородня О. В. виділяють конформні та егоцентричні тенденції щодо формування особистісних цінностей. Як вони зазначають, некритична конформна орієнтація на норми та цінності соціального оточення (зокрема жорсткі гендерні схеми) гальмує розвиток особистості. Також в цих тенденціях вони виділяють такі показники: а) конформні тенденції: орієнтованість на інших людей (несформованість власної позиції); недостатня автономність та асертивність (здатність відстоювати свої інтереси, домагатись своїх цілей); б) егоцентричні тенденції: низька емпатія, орієнтованість на себе, егоцентричне ігнорування інтересів інших людей (Васильєва & Завгородня, 2001).

Захарова Л. Г. визначає зрілу, або досягнуту, гендерну ідентичність як статус людини, яка на основі самостійного рішення й висновків досягла стабільного визначення себе як чоловіка або жінки, прийняла себе цілком через гендерну поведінку, яка відповідає її біологічній статі (Захарова, 2004).

Дуже доречним у формуванні гендерної ідентичності є продовження погляду Жака Пужоля: «Рівновага виникає лише тоді, коли людина правильно приймає співіснування в собі чоловічої та жіночої сутності і не намагається ламати себе, позаяк їхнє відсоткове співвідношення в кожній людині різне» (Суспільно-політичний журнал «Очима жінок», 2000).

В останні роки все більше людей починає говорити про різноманітність гендерних ідентичностей та виразів. Наприклад, окрім традиційних гендерних ідентичностей, таких як чоловік або

жінка, існують інші гендерні ідентичності, наприклад, нон-бінарна або трансгендерна. Відчуття належності до певної гендерної ідентичності є особистим вибором кожної людини, і важливо підтримувати різноманітність гендерних ідентичностей та виразів.

Родина, школа та соціальне середовище мають значний вплив на формування ідентичності дитини. Важливо, щоб батьки, вчителі та оточуючі люди підтримували дитину в її індивідуальних потребах та виборах, а також допомагали їй розуміти світ і саму себе.

Оскільки людина знаходиться у постійному процесі розвитку, здорова ідентичність є постійною роботою над собою. Для того, щоб дитина сформувала здорову ідентичність, необхідно щоб вона розуміла свої потреби та відчуття, дотримувалася своїх цінностей та жила відповідно до них, була відкритою до нового досвіду та готовою до змін.

VII етап – формування гендерної свідомості людини.

Гендерна свідомість формується протягом життя людини на основі всіх попередніх описаних етапах. І є завершальним етапом, який містить у собі знання з усіх попередніх етапів: уявленнях про роль та значення чоловіків та жінок у суспільстві, стереотипах стосовно мужності та жіночості, гендерних цінностях, сприйнятті гендерних ролей та поведінкових стратегій і т.п.

Особа з сформованою гендерною свідомістю здатна розуміти та приймати різні гендерні ідентичності та виявляти повагу до прав та свобод кожної людини, незалежно від їхньої гендерної приналежності. Вона усвідомлює, що гендер - це соціально-

конструйована категорія, а не біологічна категорія, і розуміє важливість боротьби з гендерною дискримінацією та нерівністю.

Також особа з сформованою гендерною свідомістю має здатність до самокритичного погляду на свої власні стереотипи та переконання щодо гендерних питань та може здійснювати самоосвіту з цих питань. Вона відчуває відповідальність за підтримку гендерної рівності та може бути активною учасницею різних гендерних ініціатив та заходів.

Результатом VII етапу є гендерна вихованість особистості, яка включає в себе всі здобутки формування гендерної свідомості.

Всі ці описані процеси взаємопов'язані між собою та доповнюють один одного. Вони всі залежать від соціальних (розглянули на II етапі), культурних (розглянули на IV етапі), психологічних та педагогічних впливів (чинників).

Психологічні чинники гендерної свідомості включають різні аспекти психіки людини, які впливають на формування її гендерної ідентичності та поведінки. До таких чинників можна віднести:

1. Індивідуальні особливості особистості: це може включати темперамент, характер, стиль життя, рівень самосвідомості та самопізнання тощо. Ці фактори можуть впливати на сприйняття людиною своєї гендерної ідентичності та ролі в суспільстві.

2. Соціально-психологічні процеси: такі, як ідентифікація зі значущими іншими, соціальний вплив, інтерпретація соціальних ситуацій, сприйняття соціальних норм та цінностей тощо. Ці фактори впливають на формування і утвердження гендерної ідентичності та ролі в суспільстві.

3. Розвиток особистості: включає формування певних якостей, таких як самостійність, комунікативність, емпатія, впевненість у собі тощо. Ці якості можуть впливати на сприйняття і реалізацію гендерних ролей.

4. Досвід взаємодії з представниками різних статей: це може включати взаємодію з рідними, друзями, партнерами, колегами на роботі тощо. Взаємодія з іншими статями може впливати на формування сприйняття та реалізацію гендерних ролей, а також на ставлення до інших статей.

5. Психологічний клімат в сім'ї, школі, на роботі тощо: це може включати наявність стереотипів щодо ролей та поведінки чоловіків та жінок.

Педагогічні чинники мають значний вплив на формування гендерної свідомості у дітей та молоді. Основними педагогічними чинниками є:

1. Організація навчального процесу. Важливо включати у навчальні матеріали різні історії, традиції, культури, а також враховувати різноманіття статевих та гендерних ідентичностей. Навчальні матеріали повинні бути різноманітними, щоб діти могли розуміти, що всі люди різні, і це є нормою.

2. Виховний процес. Педагоги повинні бути готові проводити виховну роботу, спрямовану на формування рівноправних стосунків між статями та зниження стереотипів щодо ролей чоловіків та жінок у суспільстві. Виховання повинне сприяти формуванню гендерної свідомості та розвитку емпатії.

3. Спілкування. Педагоги повинні бути прикладом рівноправності у стосунках з дітьми та молоддю. Вони мають сприяти створенню навколишнього середовища, яке є відкритим для діалогу та розвитку гендерної свідомості. При цьому важливо враховувати індивідуальні потреби та характеристики кожної дитини чи молодшої людини.

4. Створення безпечного середовища. Педагоги повинні сприяти створенню безпечного навколишнього середовища для дітей та молоді. Необхідно виключити будь-яку форму дискримінації та насильства, а також підтримувати усіх учасників навчального процесу у випадках дискримінації.

5. Використання різноманітних педагогічних технологій та методів, спрямованих на формування гендерної рівності та поваги до різних соціальних ролей і статей;

6. Включення до навчального процесу тем гендерної рівності та питань статевої ідентичності;

7. Створення умов для взаємодії учнів різних статей, в тому числі на різних етапах навчання та в різних позаурочних заходах;

8. Забезпечення наявності в школі педагогічного колективу, який розуміє та підтримує ідеї гендерної рівності та поваги до різних соціальних ролей і статей;

9. Сприяння самовизначенню учнів щодо статевої ідентичності та підтримка різних виборів, пов'язаних із статевою роллю.

10. Робота з батьками учнів. Це можуть бути індивідуальні консультації, батьківські збори, ділові ігри тощо. Робота з батьками дозволяє зменшити вплив стереотипів, що часто зустрічаються в

сім'ях, і підтримати батьків у їхній ролі партнерів у навчанні та вихованні дітей.

11. Згідно з Мельником Т. М. метою гендерної освіти є створення умов для розвитку індивідуальних здібностей учнів та студентів, незалежно від їх статевої приналежності, зменшення різниць між статями та виховання свідомості про свободу вибору гендерної ідентичності (Мельник, 2005).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, модель формування гендерної вихованості людини є важливою для підготовки молодого покоління до життя в сучасному світі. Ця модель передбачає диференційований підхід та використання різних методів та матеріалів для досягнення мети, що допоможе кожному учневі розвиватися на власному рівні та зрозуміти важливість гендерної рівності в нашому суспільстві.

Перспективами досліджень є розробка та впровадження програми щодо гендерного виховання молодого покоління.

ЛІТЕРАТУРА

1. Butler, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*.
2. Бендас, Т. В. (2013). Гендерна психологія. Л.: КАРО.
3. Берн, Ш. (2011) Гендерна психологія. К.: Прайм-ЄВРОЗНАК.
4. Богдановська, О.В. (1999) Засвоєння соціальних норм як складова шкільної соціалізації. *Педагогіка і психологія*, 4, 98-104.
5. Вдовиченко, І. (2000) Визначення нових підходів до проблеми соціалізації осіб з інтелектуальними вадами. *Наукові записки: Зб. наук. статей НПУ ім. М.П. Драгоманова*, Ч.І, 23-27.

6. Градусова, Л. В. (2010) Виховання мужності у хлопчиків в грі. К., 135-147.

7. Захарова, Л.Г. (2004) Актуальні питання гендерного підходу до формування життєвих стратегій особистості. *Наукові праці: Педагогічні науки*, Т. 36, Вип. 23, 112-115.

8. Жорова, В.М. (2018) Дослідження та поняття «гендеру». О. В. Мельничук (Ред.), *Вісник студентського наукового товариства* (Вип. 18, 171-174). Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя.

9. Моїсеєнко, О.М. (2002) Гендерна просвіта як шлях подолання патріархальних стереотипів. *Наукові праці Миколаївського державного гуманітарного університету ім. Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія. Серія: Педагогічна науки*. Миколаїв, Випуск 2(3), 69-73.

10. Струннікова, Д. (2006) Етнічна соціалізація підлітка: теоретичний аспект. *Наук. зап.: Психологія і педагогіка*, Вип. 7, 346-355.

11. Шиделко, А.В. (2008) Вплив оточуючого середовища на формування негативних стереотипів статевої поведінки у підлітків. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб.наук. праць* (Вип. 18 (22), 134-141). Харків: НТУ «ХП».

12. Криворотько, А.О. (2023) Основні поняття гендерного виховання. *Вісник Української асоціації корекційних педагогів «Корекційна педагогіка»*, Вип. 1, С.27-29. Режим доступу: http://repository.dnu.dp.ua:1100/?page=inner_material&id=15771

13. Татьянчикова, І.В. (2011) Психолого-педагогічне вивчення особливостей соціалізації учнів з інтелектуальними вадами в межах спеціального навчального закладу. *Вісник луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*, 23 (234), 108-113.

14. Шаронова, Н. (1999) Гендерные аспекты социализации личности. *Вчені записки Харківського гуманітарного інституту «Народна українська академія»*, 241-251.

15. Жарікова І.О. (2011) Вплив сім'ї на формування статево рольової ідентичності розумово відсталої дитини. *Вісник луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*, 23 (234), 158-164.

16. Суспільно-політичний журнал «Очима жінок» (2000) / Засновник і видавець – Громадська організація «Жінки в засобах масової інформації». Серія КВ № 2718. Київ, 2.

17. Васильєва, О.С., & Завгородня, О.В. (2001) Відмінності особистісних цінностей: гендерний аспект. *Філософія. Психологія. Педагогіка: зб. наук. пр.*, 2, 81-91.

18. Мельник, Т. М. (2005) Гендер у світовій і національній думці. *Науковий світ*, 12, 2–4.

REFERENCES

1. Butler, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*.
2. Bendas, T. V. (2013). *Gender psychology*. L.: CARO [in Ukrainian]
3. Bern, Sh. (2011) *Gender psychology*. K.: Prime-EUROZNAK [in Ukrainian]
4. Bohdanovska, O.V. (1999) Learning social norms as a component of school socialization. *Pedagogy and psychology*, 4, 98-104 [in Ukrainian].
5. Vdovychenko, I. (2000) Determination of new approaches to the problem of socialization of persons with intellectual disabilities. *Scientific notes: Collection of science articles of the NPU named after M.P. Drahomanova*, Ch. I, 23-27 [in Ukrainian].
6. Hradusova, L. V. (2010) Education of courage in boys in the game. K., 135-147 [in Ukrainian].
7. Zakharova, L.H. (2004) Current issues of the gender approach to the formation of personal life strategies. *Scientific works: Pedagogical sciences*, Volume 36, Issue 23, 112-115 [in Ukrainian].

8. Zhorova, V.M. (2018) Research and the concept of "gender". O. V. Melnychuk (Ed.), *Bulletin of the Student Scientific Society* (Vol. 18, 171-174). Nizhin: NSU named after M. Gogol [in Ukrainian].

9. Moiseienko, O.M. (2002) Gender education as a way to overcome patriarchal stereotypes. *Scientific works of Mykolaiv State Humanitarian University named after Peter's Tomb of the "Kyiv-Mohyla Academy" complex. Series: Pedagogical Sciences.* Mykolaiv, Vol. 2(3), 69-73 [in Ukrainian].

10. Strunnikova, D. (2006) Ethnic socialization of a teenager: theoretical aspect. *Science issue: Psychology and pedagogy*, Vol. 7, 346-355 [in Ukrainian].

11. Shydelko, A.V. (2008) The influence of the surrounding environment on the formation of negative stereotypes of sexual behavior in adolescents. *Problems and prospects of the formation of the national humanitarian and technical elite: collection of sciences. works* (Issue 18 (22), 134-141). Kharkiv: NTU "KhPI" [in Ukrainian].

12. Kryvorotko, A.O. (2023) Basic concepts of gender education. *Bulletin of the Ukrainian Association of Correctional Teachers "Correctional Pedagogy"*, Vol. 1, 27-29. Access mode: http://repository.dnu.dp.ua:1100/?page=inner_material&id=15771 [in Ukrainian].

13. Tatianchykova, I.V. (2011) Psychological and pedagogical study of the features of socialization of students with intellectual disabilities within the limits of a special educational institution. *Bulletin of Taras Shevchenko Luhansk National University. Pedagogical Sciences*, 23 (234), 108-113 [in Ukrainian].

14. Sharonova, N. (1999) Gender aspects of personality socialization. *Scientific notes of the Kharkiv Humanitarian Institute "People's Ukrainian Academy"*, 241-251 [in Ukrainian].

15. Zharikova I.O. (2011) The influence of the family on the formation of the gender role identity of a mentally retarded child. *Bulletin of Taras Shevchenko Luhansk National University. Pedagogical Sciences*, 23 (234), 158-164 [in Ukrainian].

16. Socio-political magazine "Women's Eyes" (2000) / Founder and publisher - Public organization "Women in mass media". Series KV No. 2718. Kyiv, 2 [in Ukrainian].

17. Vasylieva, O.S., & Zavhorodnia, O.V. (2001) Differences in personal values: gender aspect. *Philosophy. Psychology. Pedagogy: Coll. of science pr.*, 2, 81-91 [in Ukrainian].

18. Melnyk, T. M. (2005) Gender in world and national thought. *Scientific World*, 12, 2-4 [in Ukrainian].

УДК 81'221.2:81'26 (477):373.5

Світлана Кульбіда,

доктор педагогічних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу навчання жестової

мови

svk5554@gmail.com

Web of Science Researcher ID P-9547-2016

<https://orcid.org/0000-0002-0194-3495>

Ольга Біланова,

вчитель жестової мови

olgabilanova75@gmail.com

Лаура Івашенко,

вчитель жестової мови

drive-shares-dm-noreply@google.com

Svitlana Kulbida,

Dr. Sc., Prof. research officer of Sign Language Training,

svk5554@gmail.com

Web of Science ResearcherID P-9547-2016

<https://orcid.org/0000-0002-0194-3495>

Olga Bilanova

Sign Language teacher

olgabilanova75@gmail.com

Laura Ivaschenko

Sign Language teacher

drive-shares-dm-noreply@google.com

Інституту спеціальної педагогіки і психології

імені Миколи Ярмаченка НАПН України

КЗО «Криворізька спеціальна школа «Сузір'я» ДОР»

Хмельницька спеціальна загальноосвітня школа №33.